

קדושת זמן ומקום

לכבוד יום ירושלים נצא מפרקי אבות לדיון במחבר הזמן והמקום והיחס בניהם ועל הדרך נרוויח גם עיסוק במעמד הר סיני לקראת חג השבועות.

בפרק שישי מפרקי אבות יש מספר משניות שניתן לקוראם מנקודת המתח שבין זמן ומקום – למדו אותם תוך התמקדות במתח זה.

1. אבות פרק ו משנה ב

משנה ב

אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא גזוף שנאמר נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם ואומר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות אל תקרא חרות אלא חירות שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה וכל מי שעוסק בתורה תדיר הרי זה מתעלה שנאמר +במדבר כ"א י"ט+ וממתנה נחליאל ומנחליאל במות:

2. משנה ט

אמר רבי יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום אמר לי רבי מאיזה מקום אתה אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני אמר לי רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות אמרתי לו בני אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה לפי שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות אלא תורה ומעשים טובים בלבד שנאמר +משלי ו+ בהתהלך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך בהתהלך תנחה אותך בעולם הזה בשכבך תשמור עליך בקבר והקיצות היא תשיחך לעולם הבא וכן כתוב בספר תילים על ידי דוד מלך ישראל +תהלים ק"ט+ טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף ואומר +חגי ב'+ לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות:

3. משנה י

חמשה קנינים קנה הקדוש ברוך הוא בעולמו ואלו הן תורה קנין אחד שמים וארץ קנין אחד אברהם קנין אחד ישראל קנין אחד בית המקדש קנין אחד תורה קנין אחד מנין דכתיב +משלי ח'+ ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז שמים וארץ קנין אחד מנין שנאמר +ישעיה ס"ו+ כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי איזה בית אשר תבנו לי ואיזה מקום מנוחתי ואומר +תהלים ק"ד+ מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קניןך אברהם קנין אחד מנין דכתיב +בראשית י"ד+ ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ ישראל קנין אחד מנין דכתיב +שמות ט"ו+ עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית ואומר +תהלים ט"ז+ לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי במ בית המקדש קנין אחד מנין שנאמר +שמות ט"ו+ מקדש אדני כוננו ידיך ואומר +תהלים ע"ח+ ויביאם אל גבול הר קדשו הר זה קנתה ימינו:

4. אבות פרק ג משנה ו

רבי חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם שנאמר (תהלים פ"ב) אלהים נצב בעדת אל ומנין אפילו חמשה שנאמר (עמוס ט') ואגודתו על ארץ יסדה ומנין אפילו שלשה שנאמר בקרב אלהים ישפוט ומנין אפילו שנים שנאמר (מלאכי ג') אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע וגו' ומנין אפילו אחד שנאמר (שמות כ') בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך:

5. תענית כא עמוד ב (ראו שטיינזלץ בספריה)

אמר ליה רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק: ליקום מר ליתי לגבן! - אמר ליה: תנינא, רבי יוסי אומר: לא מקומו של אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו. שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו - אמרה תורה + שמות ל"ד+ גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא, נסתלקה שכינה ממנו - אמרה תורה + שמות י"ט+ במשך היבל המה יעלו בהר. וכן מצינו באהל מועד שבמדבר, שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה + במדבר ה'+ וישלחו מן המחנה כל צרוע. הוגללו הפרוכת - הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם. אמר ליה: אי הכי - ניקום אנא לגבי מר. - אמר ליה: מוטב יבא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה, ואל יבא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס.

קטעי הגות בנושא:

6. הרב יוסף דב סולביציק דברי השקפה עמ 117 - 118

אין הקדושה תואר על טבעי שמימי היורד מלמעלה למטה ונתקע באיזה חפץ. אין הדברים מתקדשים מאליהם. אילו היו הדברים מקבלים קדושה אוטומטית, הרי הייתה היהדות הופכת לדת מאגית, חס ושלום. הקדושה היא יצירת האדם. האדם מחדש את אופייה ועל ידיו חלה קדושה על העולם החיצוני; הקדושה מביעה עמדה רוחנית של האדם במקומות וזמנים ידועים; מרוכזת היא רק בתגובתו הפסיכית למודעות מיוחדת.....

...המקדש הוא האדם. הוא הקובע את מקום בית הבחירה; הוא המקדש את כלי השרת והוא הקובע את המועדים; שם הוויה שנכתב שלא בכוונה, פעולת הסופר מקדשת אותו. אין אותיות שחורות מתקדשות מאליהן. דבר זה אילו התרחש היה מטיל על התורה אופי מאגי חס ושלום. קדושת המקום והזמן אינה אובייקטיבית כלל וכלל. היא פשוט אינה קיימת כשהיא לעצמה. קדושה משמשת רק כגורם להתחדשות עצמית, להתעלות רוחנית, לקדושה אישית המתבטאת בשלמות המוסרית

7. מתוך מאמר על קדושת הזמן וקדושת המקום/ מנחם בן ישראל/ דף שבועי בר אילן לפרשות ויקהל - פקודי תשס"ג

לכאורה קדושת הזמן, יום השבת, גוברת על קדושת המקום, המשכן, ודוחה אותה. כך לכאורה, כי הנה באה פרשת תמידין ומוספין (במ' כח-כט), ומצווה: "וביום השבת שני כבשים" (כח, ט). ולא רק הם יוקרבו בשבת, אלא "על עלת התמיד" (שם, י), ומכאן למדו רבותינו [3] שכל קרבן ציבור שזמנו קבוע דוחה את השבת. נמצאנו למדים: הקמת המשכן היא הכנה לקודש, אך היא עצמה מלאכה של חולין, כי המקום והמבנה לא נתקדשו עד להשראת השכינה במשכן השלם (שמ' מ, לד-לה). משנתקדש המשכן יש בו איזון: קרבנות ומלאכות שאי-אפשר לדחותם, ידחו את השבת; כל קרבן וכל מלאכה שניתן לדחותם למהר יידחו על ידי השבת.

דברים אלה אמורים כנגד מגמות המסתמנות בדורות האחרונים, לפיהן ביהדות קדושת הזמן עדיפה וגוברת על קדושת המקום, משום שהקדושה הבאה ממקור ההוויה הרוחנית והנצחית, עניינה קרוב אל ממד הזמן שהוא מופשט, נצחי ורוחני, ולעומתה ממד המקום תלוי כולו בחומר, והוא מוחשי וארעי.

ברמה העקרונית ניתן לומר, שכבר לימדנו איינשטיין שגם הזמן הוא אחד הממדים הממד הרביעי של היקום. אכן, במצב דמיוני (עבורנו) של העדר יקום חומרי בעל ממדי מקום, אין גם משמעות למושג הזמן. אך כאשר באה התורה לקדש את חייהם של ישראל בעולם הזה, היא תחיל בהכרח את ציווי הקדושה על כל הממדים שבהם חי ופועל האדם: ממד המקום וממד הזמן.

המגמה של העדפת קדושת הזמן המופשט על קדושת המקום המוחש, מקורה לא רק בזרמים רוחניים-קוסמופוליטיים. אדרבה, זרמים אלה ניזונו אצלנו ממציאות של דורות רבים של גלות, דהיינו: ניתוק בפועל מן המקומות שקודשו לעבודת הבורא, ובמינוח דתי: גלות השכינה. [11] אם

כאמור, הן ההוויה הגלותית והן הלכי רוח של רגש ואידאולוגיה, הקהו, במודע ושלא במודע, את היחס לקדושת המקום. על כך התפלל המקונן, בראותו את המקדש הראשון נשרף באש: "השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם" (איכה ה, כא).

הקדמה

אדריכלות הזמן

התרבות הטכנולוגית הביאה לידי מימוש את כיבוש המרחב* על-ידי האדם.

לעיתים קרובות גובה הצלחה זו מחיר יקר, ומביאה לידי הקרבת יסוד אחר, מהותי לקיומנו – הקרבת יסוד הזמן. בתרבות טכנולוגית זו מתהפך סולם הערכים, והאדם משקיע זמן לשם השגת מרחב. הניסיון להביא להגברת השליטה במרחב הפך ליעד העיקרי בחיי האדם, אשר אינו מודע לכך ששליטה רבה יותר במרחב זה אין פירושה מימוש והגשמה מלאה יותר של עצמיותו. העוצמה המושגת בעולם המרחב מתגמדת וקורסת בפתאומיות בהגיעה לגבול הזמן, כי הזמן הוא ליבו של הקיום.¹

* במקור משתמש השל במונח space, וקיים כאן משחק מילים הרומז לכיבוש החלל החיצון על-ידי האדם כמאה העשרים. המונח space יקבל בספר כמה משמעויות, כגון "מרחב", "מקום" ו"חלל". המכנה המשותף למשמעויות אלה הוא הצבעתן על גופניות וחומריות.

מתייחס האדם להרים, גבעות, יערות, עצים ואבנים כאל "מקומות" קדושים. כתוצאה מכך, נוצרת זיקה מיוחדת בין אלוהים לבין "מקום" מיוחד, ויש בכך משום הגבלת נוכחות האל בעולם. הקדושה עצמה נתפשת כתכונה החלה בתחום המרחב. לכן, השאלה המרכזית היא "היכן אלוהים?", וקיים רצון גדול לספק תשובה המתנסחת במושגי המרחב – אלוהים נוכח בעולם. המשמעות ש"נוכחות" זו מקבלת משתייכת לעולם המרחב ולא לעולם הזמן, כלומר – אלוהים נוכח בטבע ולא בהיסטוריה. אלוהים נתפש כעוד עצם שהווייתו נמצאת במרחב, ולא כיישות רוחנית.

הפילוסופיה הפנתאיסטית היא דת המרחב: הישות העליונה היא המרחב האינסופי. התכונות המאפיינות את אלוהים-טבע (*Deus sive natura*) הן נפח והתפשטות, ולא זמן; הזמן בעיני שפינוזה אינו אלא תכונה מקרית של התנועה ו"אופן" של המחשבה. שפינוזה שאף לפתח פילוסופיה המתבססת על הגיאומטריה (*more geometrico*) – פילוסופיה שאיננה אלא תורת המרחב. שאיפה זו מעידה על אופקים הכבולים במרחב זה.

חשיבה מוגבלת יצרה אופק מתקשה לתפוש מושגים ללא עזרת כוח הדמיון, וכוח הדמיון פורה במיוחד בכל הקשור להרכבת מושגים ותמונות מתוך שלל הנתונים שעולם המרחב מספק. על האל להיות בעל דמות; העדר דמות או מראה מוכיח את היעדרותו של האל. היראה מפני תמונה קדושה, היראה מפני פסל או מקום קדוש, אינן רק תופעה המשותפת לרוב הדתות, אלא גם תופעה החוזרת ומתגלה בכל דור מחדש. בני עמים שונים, חסידים, ידאי שמים, כעלי אמונות טפלות וכופרים הגלחמים בדת ממשיכים לכרוע ברך בענווה וכרגשי יראה וכבוד, בפני דגלים וסמלים, בפני מקדשי הלאום, בפני פסלי מלכים וגיבורים. בכל מקום, פגיעה במקדשים נתפשת כחילול. לעיתים, המקדשים עצמם מקבלים מידה כה רבה של חשיבות, עד שהתפישה שהם באים לסמל

אין ספק כי אחת ממטרות האדם היא להשיג שליטה בעולם המרחב. מימוש מטרה זו הופך למסוכן כאשר העוצמה, ההולכת ומצטברת בעולם המרחב, מאפילה על השאיפות העמוקות שמקורן בעולם הזמן, ומעוותת אותן. המטרה הראשית בעולם הזמן איננה לכבוש אלא להיות, איננה הבעלות אלא הגתינה, איננה השליטה אלא השותפות, איננה הכפייה אלא ההסכמה. החיים מאבדים כיוון ומשמעות בשעה שהשאיפה לשלטון במרחב, הבעלות על "דברים" (*things*)^{*} המתקיימים במרחב, מתגברת והופכת ליעד המרכזי שמציב לעצמו האדם.

אין דבר מועיל יותר מאשר עוצמה, ואין דבר מחריר יותר ממנה. כעבר, סבלנו מהשפלה ובזיון בגלל עוני וחולשה. כעת, העוצמה היא זו שעלולה להביא את האדם להשפלה ולבזיון. יש אושר שמקורו בעבודה וביצירה; יש אומללות שמקורה ברכוש, בשלטון ובשררה. כמעיינות הרווח יתנפצו לבכות, תקוות וחלומות. האדם המוכר עצמו לעבודת המרחב, ייהפך לכלי שעלול להישבר למרגלות מעיין העושר.

התרבות הטכנולוגית נשענת על רצון האדם לכבוש את הטבע, ולהשתמש בו לצרכיו. יצירת כלי עבודה, אומנות הטוויה והחקלאות, בניית בתים וארמונות ומלאכת השיט – מותרות את האדם בתוך עולם המרחב. עניין האדם ב"דברים" הקיימים במרחב השפיע על חיי האדם ועיצב אותם מאז ומעולם. השפעה זו, הקיימת עד עצם היום הזה, לא פוסחת על אמונות ודתות. לעיתים קרובות דתות נשלטות על-ידי התפישה שהאלוהות שוכנת במרחב, וישנם אף מרחבים ו"מקומות" המתוארים כנחלת האל. בדרך זו,

* השל משתמש במונח *thing*, שתרגמנו למונח העברי "דבר" על סמך דברי השל בהמשך. לדבריו, ברבים המאחרים של השפה העברית, המונח "דבר" קיבל משמעות דימה לזו של *thing*.